

**Նելլի Աթանեսյան
ԼՂՀ Մարտակերտի շրջան, Առաջածորի միջն. դպրոցի տնօրեն,
հայոց լեզվի և ցրականության ուսուցիչ**

ՄԱԿԱՆՈՒՆԵՐԸ ՂԱՐԱՔԱՂԻ ԲԱՐՔԱՌԻ ԽԱՉԵՆԻ ԽՈՍՎԱԾՔՈՒՄ

Լեռնային Ղարաբաղի բարբառում կան նորաբանություններ և հնաբանություններ, փոխառյալ բառեր և պատճենումներ: Նրանց շարքում հատուկ տեղ են զբաղեցնում մականունները, որոնք ունեն առանձին նշանակություն և հարստացնում են ժողովրդի խոսքը տարբեր ոճական երանգներով:

Այս մականունները ներթափանցել են Ղարաբաղի բարբառի Խաչենի խոսվածքի բառաշերտը, քանի որ փոխանցվում են սերնդից սերունդ, կամ էլ կազմավորվել են ժողովրդական բանահյուսության արդյունքում: Որոշ մականուններ ձևավորվել են Արցախյան պատերազմի արդյունքում:

Բանալի բառեր՝ մականուն, Խաչեն, Ղարաբաղ, բարբառ, բառապաշար, բառակազմություն, հատկանուն, բարդություն, փոխաբերություն, անձնանուն, հաղորդակցում:

**Нелли Атанесян,
директор школы села Араджадзор Мартакертского района НКР
учитель армянского языка и литературы**

ПСЕВДОНИМЫ НА ХАЧЕНСКОМ ГОВОРЕ КАРАБАХСКОГО ДИАЛЕКТА

В лексике Карабахского диалекта встречаются также неологизмы и архаизмы, заимствованные слова и слова, образованные путем копирования из других языков. Среди этих слов особое место занимают псевдонимы, которые имеют лексическое значение и обогащают живую народную речь различными стилистическими вариациями.

Эти псевдонимы входят в общепонятную лексическую пластм Хаченского говора Карабахского диалекта, поскольку они либо передавались из поколения в поколение, либо образовались путем народного фольклора. Некоторые псевдонимы были образованы во время Арцахской войны.

Ключевые слова: псевдоним, Хачен, Карабах, диалект, происхождение, словосочетание, копирование, общепотребляемые, словообразование, архаизм, неологизм.

**Nellie Atanesyan,
teacher of Armenian Language and Literature and
director of the school of Arajadzor of Martakert region of NKR**

NICKNAMES IN KHACHEN ACCENT OF THE KARABAKHIAN DIALECT

There are some neologisms, archaic words, borrowings, word-copies, a number of meaningful words used as nicknames applied parallelly with various layers introducing the vocabulary of Karabakhian dialect. These words are included into coohandled word layers and are available to the wide public areas. They come from different regions (we have also some nicknames formed during the Artsakhian movement). For different cases they are simple or compound due to their structures.

Key words: vocabulary, Khachen, dialect, Karabakh, word-building, proper name, nickname, complication, metaphor, name, communication.

Ղարաբաղի բարբառի բառապաշարը ներկայացնող մի շարք շերտերի համընթաց գործում են նաև նորաբանություններ, հնաբանություններ, փոխառյալ բառեր ու բառապատճենումներ:

Ղարաբաղի բարբառի բառապաշարում մշտապես կենդանի ու գործուն վիճակում են որպես մականուններ հանդես եկող մի շարք իմաստակիր բառեր: Դրանք մտնում են համագործածական բառապաշարի մեջ և հասկանալի են հանրության լայն շրջաններին: Դրանք տարբեր շրջաններում տարբեր առիթներով ստեղծված մականուններ են /անզամ արցախյան շարժման ընթացքում/, որոնք կազմությամբ պարզ են, բաղադրյալ և ներկայացնում են լրացում-լրացյալ, գերադաս-ստորդաս քերականական հարաբերություն:

Մականունների մասին լեզվաբանական համալիր ուսումնասիրություններ, ցավոք, չկան: Մեզ համար դժվար է հստակել՝ դրանք ոճական, իրադրական բառեր են, թե՛ բառապաշարի առանձին շերտ, որը ձևավորվել է որոշակի սոցիալ-պատմական եւ քաղաքական իրավիճակում՝ որպես լեզվական ինքնուրույն միավոր: Չհավանելով տեսական եզրահանգումների, մենք ուզում ենք դիտել տալ, որ մականունների համար Ղարաբաղի բարբառն ունի ընդհանրական՝ <<փոթ>>անվանումը, ինչից ենթադրում ենք, որ բարբառային մականունները ոչ այնքան իրադրային բառեր են, որքան ոճական բնութագրումներ:

Մականունները կամ փոթանունները հիմնականում ունեն հաղորդակցական գործառույթ եւ ըստ նպատակի կարող են արտահայտել հեզմանք, ծաղր, հիացմունք, անձի մասին հավելյալ մակդիրային տեղեկություն եւ այլն: Այս եզրահանգման հիմք ենք ընդունում, որ <<փոթ>> /<<մականուն>>բառը Ղարաբաղի բարբառում ունի հիմնական՝ <<ծալք>>եւ երկրորդական՝ <<արատ>>, <<թնրություն>> իմաստները: (Օրինակ՝ <<Կեզե 2օրը փոթ-փոթոտ (ծալքերով) ա>>: <<Նրա ըրած կօրծ էն փոթ չի տինվի>>):

Այս տնտեսական և արտադրության հարցերի Առաջնության խոսվածքում գործառնական են մականունները, որոնք մտնում են համագործակցության բառապաշարի մեջ և իրենց իմաստով հասկանալի են բոլորին: Այս խմբին են դասվում մականունները, որոնք ստեղծվել են Արցախյան շարժման ընթացքում: Օրինակ Ասկոլկա, Քառասունչորս, Թիվ, Խալաստոյ, Դուռնան, Բոլսա, Պրափնոր, Կամանդոս և այլն:

Այս շերտից բացի, սակայն, մականունների մեծամասնությունը պատկանում է Առաջնության խոսվածքի բառապաշարին և հասկանալի է միայն հաղորդակցության տվյալ լուրջ միջավայրում:

Մենք հիմք ենք ընդունում Առաջնության խոսվածքի լուրջ լեզվա-հաղորդակցական միջավայրի մականունները և խնդիր դնում ներկայացնել դրանց ծագումը, բառակազմության ընդհանուր բնութագիրը, ոճական իմաստները:

Այս դիտարկումներից մենք առանձնացնում ենք գոյական իմաստ պարունակող մականունները և դրանք բաժանում հետևյալ գործառնական խմբերի:

1. Միակազմ կամ պարզ մականուններ, որոնք առօրյա խոսակցական լեզվում փոխարինում են անձնանուններին՝ Չախմուր, Հապտա, Դոդո և այլն:
2. Բաղադրյալ անվանումների մաս կազմող մականուններ՝ բանահա Սերգի, պէլ Մարքարիդ, ուղութարար Շուշի և այլն:

Միակազմ մականուններն իրենց հերթին կարելի է տարբերակել ըստ ծագման և գործածության:

Միակազմ մականունների մի խումբն, ըստ ամենայնի, առաջացել է կամ անձնանունների հնչյունափոխության կամ աղավաղման հետևանքով՝ Ալվինա-Ավի, Լարիսա-Լարի, Հովհաննես- Հոսան, Աստատուր-Տատո, Ռուբեն-Ռեխ/ Ուբա/ Օբա/ Օբիկ, Սամվել- Սամի/ Մեսո, Նիկոլայ- Կակալ, Նինա-Տոպա, Լավրենտի- Այա, Էդվարդ- Հաթամ, Աստղիկ- Աթի, Հայրապետ-Հաթի/ Հօրուդ/ Աշրաֆ, Ռեբերտ-Օբեթ, Գուրգեն- Գորգի/ Գօգի, Արմեն- Արմենչօ/ Չամօ:

Կարևորում ենք այն միակազմ մականունները, որոնց ծագումը պայմանավորված է որոշակի անձի արտաքին հատկանիշներով, որոնք երբեմն նաև բնութագրում են նրա բնավորությունը: Այս կարգի մականունները մեծամասամբ ածականական են, թեև հաճախում ենք նաև գոյական-մականուններին:

Առանձնացնում ենք ածականակերտված մականուններ՝ Չախմուր (խաժակն), Կոռուզ (գանգրահեր), Չանանա (բժախնդիր/չմահավան), Ջիջի (գծուծ, ժլատ), Տախի (անկիրթ), Խարտի (հեզոտ, ծակոտ), Յանի (երկարահասակ), Չօբան (անբաղաձայն, անգրագետ) և այլն:

Նշում ենք նաև գոյականակերտված հետևյալ մականուններ՝ Բուբուլ (կլորիկ, դժմաման, գեր), Դօվ (դեմ, հսկա/ուժեղ/ գերմարդ), Ճիճի (ծղրիդի պես շատախոս), Սընդհար (նիհար, երկարահասակ):

Դարաբաղի բարբառի Առաջնության խոսվածքում քիչ չեն մականունները, որոնք կազմված են փոխառյալ բառերից: Մի հիմնական մասը դրանք ռուսերենից են, մասամբ էլ՝ թուրքերենից: Ընդ որում, մականվան համար հիմք են հանդիսացել տվյալ անձի արտաքին հատկանիշները, բնավորությունը կամ մասնագիտական զբաղմունքը:

Օրինակ, ռուսերենից են փոխառվել հետևյալ մականունները՝ Տիխի (խաղաղ՝ հանգիստ), Վրսոկի (բարձրահասակ), Կոնյուխ (ձիապան), Տրոյկա (գեր/մարմնեղ)՝ ռուսական եռանի կառքի ձիու նմանությամբ), Տրոյկա (ստալինյան ժամանակների եղբայր անդամ), Բոնուր (տակառագործ), Մոլոդով (ցարական պաշտոնյա/գավառապետի օգնական/ մովրով), Ջիկով (ռուս ինժեներ, որ կառուցել է գյուղի անվավեր ջրաղացը), Մագազինչիկ (խանութպան) և այլն:

Մյուս բառափոխառության կաղապարով կարող ենք նշել թուրքերենի ազդեցությունը: Օրինակ՝ Դարգի (դերձակ), Դալլաբ/սափրիչ/վարսավիր), Դամուրչի (դարբին/երկաթագործ), Դլեչի (կլայեկող/պղնձագործ) և այլն:

Մեր ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ մի շարք մականուն-բառերն առաջացել են հանպատրաստից՝ երկխոսության ընթացքում, այնուհետև միայն ստացել տարածում և դարձել գյուղական համայնքի խոսակցական բառապաշարի մաս: Այս կարգի մականունները չունեն կոնկրետ բառիմաստ:

Այս խմբի մականունների մեջ հանդիպում են հնչյուն բնիկ, այնպես էլ փոխառյալ բառեր: Օրինակ, Օդապարիկ, Զէկա, Ջագա, Գէնէրալ, Շոյիկ, Յանը, Դովչ, Շոխիլից, Պանօ, Ծիպա, Պրյոսան, Շափաղաթ, Կյանդագ, Պակա, Բուլիկ, Հնյար, Ճուտիկ, Ազիստեմ, Լուսարար, Կօնգո, Հայուր և այլ մականուններ առաջացել են կոնկրետ խոսակցական իրավիճակում մի անձի կողմից մյուսին՝ ըստ նրա վարքի կամ բնավորության, որված բնորոշման ճանապարհով, հետագայում դարձել համագյուղական խոսակցական լեզվում այդ մարդուն բնութագրող մակդիր:

Կապված սոցիալ-պատմական զարգացման հետ՝ այդ մակդիրային բնութագրումները ենթարկվում են փոփոխությունների: Օրինակ, խորհրդային ժամանակաշրջանում շատ քինախնդիր մի կնոջ Առաջնության հասարակությունը տվել է <<Էնկեվեդե Հնդինա>>անվանումը, բայց նույն անվամբ մի բարեկենցաղ կին էլ անվանվել է <<ճիբնավեր Հնդինա>>:

Մեկին անվանել են <<պագա Ծիրին>>, քանի որ նա կակազող է եղել և ամեն բառից առաջ գործածել է <<պագա>> անիմաստ արտահայտությունը, մյուսին՝ <<Տրոյկա Ծիրին>>, քանի որ վերջինս 1930-ական թվականներին խորհրդային պատժիչ մարմիններին է մատնել ազգային-ազատագրական պայքարի գործիչներին:

Առաջնության խոսվածքում որոշակի տարածում ունեն մականուններ, որ պայմանավորված են տվյալ անձի պետական, հասարակական և քաղաքական գործունեությամբ: Օրինակ՝ Ստալին Ներսես, Փիրմա Լուսիկ, Քարտուղար Աշոտ, Կուրյեր Հարուսյակ, Միլիցյա Կարապետ, Փոշտալյոն Գայո, Բաշակչի Կոյա:

Այդ մականուններից որոշները հետագայում դարձել են տոհմանուն և առասուր պահպանվում են: Ինչպես օրինակ՝ Բաշակչունց, Քարտուղարանց, Դիլլաքանց, Քրիստանց, Քուրդանց և այլն:

Առանձնակի ուշադրության են արժանի այն մականունները, որ բաղադրյալ հատուկ անունների կազմում գործածվում են բացառապես փոխաբերական իմաստով: Օրինակ՝ Հայ (միամիտ/ հավատավոր) Ուհաննես, Ջուր (դաժան/ժլատ) Ջաթի, Աղվես (խորամանկ, փորձառու) Ռուբեն, Թասակ (գլխին միշտ գրակ ունեցող) Էդիկ, Մրթասեղ կեսանող (չափազանց հաշվեհարկատ) Սուրի, Տախի (անհասկացող) Սուրեն, Իշակյուլ (անվախ, աներկյուղ) Վարթի, Դոբոշ (անփոյթ) Ռափիկ, Ռասնող (մշտապես ուսանողին մանգյուղ եկող-գնացող) Արամ, Սասնա (կատակասեր/առակախոս) Շուշի և այլն:

Հետաքրքիր ոճական դրսևորում է, երբ մականունը դառնում է բաղադրյալ հատուկ անվան մակդիր-բաղադրիչ և հատկանշում տվյալ անձնավորության սոցիալական կարգավիճակը, նրա աշխատանքային գործունեությունը: Օրինակ՝ Մարունց Սուրբաս անվանումն Առաջնության խոսվածքում նշում է արդարամտություն, անհաշտվողականություն, կռվարարություն, Ընդդաճանց Մատորը՝ առակախոսություն, Բուշանց Պետրուր՝ առակաբանություն, Խաչունց Մալվը կնաբարո տղամարդու վարք, Ալունց Խորենը՝ հարեցողություն, Տօնունց Գօրգին՝ ուրիշի հաշվին ապրող տղամարդ,

Ջավունց Պետրոսը՝ պորտաբուծություն, Յուզբաշի Արստևը՝ իշխանավորություն, Մելունց Թեփան՝ վախկոտություն, Ջումունց Մուսան՝ հարբեցողություն/գինեմոլություն եւ այլն:

Կարծում ենք, որ Առաջաձորի խոսվածքի՝ նշված եւ մյուս մականունները բնութագրական են ոչ միայն տվյալ գյուղական համայնքի լեզվա-ոճական ինքնությանը, այլ եւ իրենց համարժեքներն ունեն Ղարաբաղի բարբառում: Տվյալ նյութի ուսումնասիրությունը եւ գիտական, եւ, մանավանդ, կրթա-դաստիարակչական նշանակություն ունի:

Կապված իրողության հետ, որ «Լեզվի մասին» ԼՂՀ օրենքը խրախուսում է բարբառի պահպանումը եւ զարգացումը, գտնում ենք, որ խոսակցական լեզվի բառապաշարի այս շերտը պետք է ուսումնասիրվի եւ ներկայացվի դպրոցականներին՝ որպես նրանց լեզվամտածողության զարգացման միջոց: Մեր հնարավորությունների սահմաններում մենք Առաջաձորի միջնակարգ դպրոցում հայոց լեզվի եւ գրականության, ինչպես նաեւ արտադասարանական պարապմունքների ժամերին վերոշարադրյալ ոճական առանձնահատկությունները ներկայացնում ենք սովորողներին:

Օգտագործված գրականություն

1. Մարգարյան Ա.Ս., Ժամանակակից հայոց լեզու, Երևան 1993թ.
2. Գ.Բ.Ջահուկյան, Էդ. Աղայան, Վ. Առաքելյան, Վ. Քոսյան, Հայոց լեզու, 1-ին մաս, Ա պրակ, Երևան 1980թ.